

II.

*Dějepisná učebnice
a aktuální témata multikulturality*

Gender v českých učebnicích dějepisu - optimum a realita

1. Místo historie žen v české historiografii

Ženská tematika zůstávala po dlouhou dobu stranou zájmu české historiografie. Pokud byla ženám minulosti věnována pozornost, pak šlo výhradně o několik kategorií příslušnic „druhého“ pohlaví. Souvislost lze hledat s preferencí politických dějin, do kterých ženy zasahovaly spíše výjimečně. Tuto příležitost měly především panovnice, někdy také královské manželky a dcery. Další skupinou žen, která badatelům stála za zmínku, byly známé milenky vládařů, ovlivňující mnohdy i některá jejich politická rozhodnutí. Představovány bývaly ještě ženy umělkyně.¹

Emancipační proces počínající bojem amerických osad za nezávislost a v Evropě Velkou francouzskou revolucí,² zasahující v průběhu 19. století všechny civilizované oblasti, tedy i české země, vynesl do centra pozornosti ženy, které se významně zasazovaly o zrovnoprávnění s muži. Často k nim patřily spisovatelky, avšak povědomí o této stránce jejich aktivit zůstávalo ve stínu jejich přínosu literárního. V souvislosti s industrializací byly ženy připomínány jako levná pracovní síla. Formální zrovnoprávnění žen a jejich přístup k prestižním profesím a také vstup do veřejného života, tentokrát už nevázaný na původ, přiřadil k výše zmiňovaným skupinám ještě ženy - političky. Jejich malý počet způsobil, že se v historických výkladech ztrácely mezi politiky - muži. Největší příležitost k představení ženských rolí v minulosti ovšem skýtala problematika všedního života.

V gender history má západoevropská a severoamerická historiografie značný náskok. Z množství titulů doposud nepřekonatelný vrchol studia představuje pětisvazková *Histoire des femmes en Occident*,³ práce dvaasedmdesáti autorů z různých zemí, postihující dějiny ženy od starověku do současnosti, dílo multiregionální, multietnické a multireligiózní. Publikace byla přeložena do devíti jazyků, ale doposud nikoliv do češtiny.⁴

V českých zemích je vývoj gender history opožděný, tematika byla doposud zkoumána jako součást dějin každodennosti - ale ani těm nebyla v minulosti věnována adekvátní pozornost - a pak v rámci historické demografie.⁵ Milena Lenderová se domnívá, že pro většinu českých historiků zřejmě stále existují aktuálnější témata, ale za hlavní důvod situace pokládá

¹ Využito dvou autorčiných příspěvků: Historie ženy na stránkách současných českých dějepisných učebnic, in: *Acta historica Neosoliensia*. Ročenka katedry histórie FHV UMB. Banská Bystrica 2005, s. 243-256, a Ženská tematika v současných českých dějepisných učebnicích, in: *Problematika sociálních skupin ve výuce společenskovedních předmětů*. (Red. Jaroslav VACULÍK, J. - Jiří NĚMEC) Katedra historie a sociální pedagogiky MU, Brno 2006, s. 144-151.

² V důsledku války a revoluce docházelo k rozkolísání tradičních hodnot a tvorbě hodnot nových. Ženy byly okolnostmi nuceny přejímat role mužské a zároveň si uvědomovaly, že jsou schopny je převzít. Viz Barbora OSVALDOVÁ, *Česká média a feminismus*. Libri / Slon 2004, s. 17.

³ Plon, Paris 1986-1992.

⁴ Milena LENDEROVÁ a kol., *Žena nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století*. Karolinum, Praha 2002, s. 11.

⁵ Milena LENDEROVÁ, *Chytila patrola aneb prostituce za Rakouska i republiky*. Karolinum, Praha 2002. - TÁŽ, *K hříchů i modlitbě. Žena v minulém století*. Mladá fronta, Praha 1999. - Pavla HORSKÁ a kol., *Dětsví, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha 1990. - TÁŽ, *Naše prababičky feministky*. Knižnice Dějin a současnosti, Praha 1999. - Jan HORSKÝ - Markéta SELIGOVÁ, *Rodina našich předků*. Knižnice Dějin a současnosti, Praha 1996. Pavla HORSKÁ - Ludmila FIALOVÁ, Česká žena očima statistiky. *Historické listy 1*, 1991, s. 8-17.

obtížnější dostupnost pramenů. Archivní prameny úřední povahy se ženské tematiky téměř nedotýkají. Svět ženy minulosti je dokumentován jinými, především ikonografickými prameny, ale také dobovou naučnou a krásnou literaturou, epistolografií, deníky, memoáry. Západoevropská historiografie má v tomto směru usnadněnou situaci existencí množství editovaných pramenů, především korespondence a memoárů.⁶

Nicméně i v obtížnějších českých podmínkách se gender studia prosazují. Zásahu na tom mají také instituce Nadace Open Fund a Centrum pro Gender Studies. Gender history se odvíjí od dějin duchovních, dějin každodennosti, dějin mentalit. Neměly by se redukovat pouze na dějiny diskriminace žen.⁷ Tematika je atraktivní spíše pro ženy - historičky.⁸ Obohacením mohou být rovněž práce sociologického charakteru.⁹

Následující příspěvek se pokusí naznačit, nakolik pronikla ženská tematika na stránky českých dějepisných učebnic, zda její prezentace stále vychází ze stereotypního schématu, či zda využívá podnětů z nemnohých badatelských počínů, usilujících přiblížit životní situaci žen z různých vrstev i život většiny žen minulosti, soustředěný na péči o rodinu a domácnost. Instrukce pro posuzování nově vydávaných dějepisných učebnic i nedávno vydané metodické příručky pro učitele dokládají oficiální preferenci problematiky v současné škole.¹⁰ Situaci českého prostředí v tomto směru můžeme posoudit komparací s učebnicovou produkcí našich západních sousedů, která má možnost těžit jak z bohatší historiografické produkce k tematice gender, tak z dlouhodobější preference ženské tematiky v kurikulárních dokumentech.

Budeme postupovat chronologicky a sledovat jak verbální, tak ikonický text nejfrekventovaněji využívaných českých učebních materiálů, určených oběma stupňům historického vzdělávání.¹¹ Po komparativní části se pokusíme naznačit nevyužitá možnosti prezentace genderové tematiky odkazy na některé příklady ze zahraničních učebnic.¹²

⁶ Milena LENDEROVÁ, *Žena nejen v ráji...*, c.d., s. 11.

⁷ Český čtenář má k dispozici překlad knihy Lynn ABRAMSOVÁ, *Zrození moderní ženy. Evropa 1789-1918*. Brno 2005.

⁸ Připomínáme alespoň některé tituly s tematikou novějších a nejnovějších dějin. Marie NEUDORFLOVÁ, *České ženy 19. století* (Praha 1999). - Jana BUREŠOVÁ, *Proměny společenského postavení žen v první polovině 20. století*. Univerzita Palackého, Olomouc 2001. - Jana MALÍNSKÁ, *Do politiky prý žena nesmí - proč?* (Vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na počátku 20. století). Libri / Slon 2005. - *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie* (ed. Kateřina ČADKOVÁ - Milena LENDEROVÁ - Jana STRÁNÍKOVÁ, Pardubice 2006). - Dana MUSILOVÁ, *Z ženského pohledu. Poslankyně a senátorky Národního shromáždění Československé republiky 1918-1939*. (UHK, Hradec králové 2007).

⁹ Například *Rod ženský*. Kdo jsem, odkud jsme přišly, kam jdeme? Ed. Alena VODÁKOVÁ - Olga VODÁKOVÁ, Sociologické nakladatelství, Praha 2003. - Barbora OSVALDOVÁ, *Česká média*.

¹⁰ František PARKAN a kol., *Dějepis pro 6.-9. ročník základní školy a nižší ročníky víceletých gymnázií. Metodická příručka pro učitele*, SPN, Praha 2005. Zde připomenuta základní terminologie, krátký historický exkurz a základní literatura k gender history (s. 230-238). - Existují také některé materiály speciálně připravené pro školní výuku, ale nikoliv výhradně dějepisu. Viz *Gender ve škole. Příručka pro vyučující předmětů občanská výchova, občanská nauka a základy společenských věd na základních a středních školách*. (Ed. Irena SMETÁČKOVÁ, I. - Klára VLKOVÁ) Otevřená společnost 2005.

¹¹ Sada SPN pro střední školy koncepce Petra ČORNEJE a sada SPN pro základní školy a nižší ročníky víceletých gymnázií. Miroslav POPELKA - Veronika VÁLKOVÁ, *Dějepis pro gymnázia a střední školy I. Pravek a starověk*. SPN, Praha 2001. (Dále *Dějepis 1*) - Petr ČORNEJ - Ivana ČORNEJOVÁ - František PARKAN, *Dějepis pro gymnázia a střední školy II. Středověk a raný novověk*. SPN, Praha 2001. (Dále *Dějepis 2*) - Milan HLAVAČKA, *Dějepis pro gymnázia a střední školy III. Novověk*. SPN, Praha 2001. (Dále *Dějepis 3*) - Jan KUKLÍK - Jan KUKLÍK, *Dějepis pro gymnázia a střední školy IV. Nejnovější dějiny*. SPN, Praha 2002. (Dále *Dějepis 4*). - Jan RULF - Veronika VÁLKOVÁ, *Dějepis 6. Pravek a starověk*. SPN, Praha 2001. (Dále

2. Genderová témata zařazená v českých dějepisných učebnicích (do roku 1918)

Údaje o ženách v části učebnic věnovaných pravěku nejsou sice obsáhlé, avšak poskytují základní informace o rozdílném postavení žen a mužů a o jeho změnách od paleolitu přes neolit po dobu laténskou. Žena je představena jako objekt uměleckého ztvárnění, je připomenuta magická funkce tzv. Venuší, učebnice přináší odkazy na způsoby pohřbívání a na odívání žen. Zařazený ikonografický materiál představy žáků konkretizuje.¹³

Genderové informace o období starověku se vedle mytologie koncentrují kolem dvou témat. Různou měrou sledují pozici žen v některých starověkých státech a představují osoby panovnic (ve výkladovém textu Hatšepsovet a Kleopatry). Nejsou sice obsáhlé, ale umožňují získat základní povědomí o roli žen, především v řeckých státech.¹⁴ Učebnice určené mladším žákům nabízejí mnohem více údajů o každodennosti (odívání, účesy, líčení, šperky, obydlí). Deficitem i zde zůstává postavení žen v rodině, zčásti i ve společnosti, nejsou zachyceny ani možnosti ženského vzdělání ve starověku. Zmínka o královně Kleopatře pouze v doplňkovém textu se omezuje na poznatky z nejnovějších výzkumů, které bortí mýtus o její kráse a přitažlivosti. Učební text připomíná řecký a latinský původ některých ženských jmen. Bohatší je však ikonografický materiál.¹⁵

Středověké ženy jsou v českých dějepisných učebnicích prezentovány vesměs v rámci politických dějin. Jde o manželky, matky a dcery panovníků, především českých, s důrazem na ty, které byly svatořečeny. Kusé informace o každodennosti se koncentrují v souvislosti s rytířskou kulturou na ženy urozené, na jejich vzdělávání a odívání (gotická móda). Největší prostor je v učebnicích vyhrazen příběhu Jany z Arku. Představy o roli žen v době husitské nebo o životě venkovských žen si lze učinit jen z marginálních odkazů nebo z ikonického textu. Tímto způsobem je zachyceno odívání všech vrstev společnosti doby jagellonské.¹⁶

V pojednání o raném novověku jsou ženy prezentovány častěji, i když se opět jedná především o panovnice, manželky, matky či dcery panovníků. Novou kategorií jsou známé milenky zejména francouzských králů. Výkladový text představuje anglickou královnu Alžbětu I. Učebnice nabízejí především formou ikonografických materiálů řadu poznatků o

Dějepis 6) - Jaroslav ČECHURA a kol., *Dějepis 7. Středověk a raný novověk*. SPN, Praha 1998 (dále *Dějepis 7*) - Milan HLAVÁČKA, *Dějepis 8. Novověk*. SPN, Praha 1999. (Dále *Dějepis 8*) - Jan KUKLÍK - Jiří KOCIAN, *Dějepis 9. Nejnovější dějiny*. SPN, Praha 1999. (Dále *Dějepis 9*).

¹² Využíváme diplomové práce Dagmar BLAHETOVÉ *Historie ženy na stránkách francouzských a britských učebnic dějepisu (ve srovnání s českými učebnicemi)*, FF OU, Ostrava 2004, a Radky MENDROKOVÉ *Historie ženy na stránkách německých a rakouských učebnic dějepisu*, FF OU, Ostrava 2004. Vedoucí obou diplomových prací byla Blažena GRACOVÁ.

¹³ *Dějepis 1* zařazuje rekonstrukci ženského oděvu z doby bronzové, ženský oděv germánské ženy a společný hrob ženy a dvou mužů a žena při předání lnu. *Dějepis 6* Věstonickou Venuši, hlavičku ženy z mamutoviny, stejně jako předchozí učebnice společný hrob ženy a dvou mužů a navíc ženu při předání lnu. - Viz také Dagmar BLAHETOVÁ, *Historie ženy*, Radka MENDROKOVÁ, *Historie ženy*.

¹⁴ *Dějepis 1*. Ikonický text zahrnuje vyobrazení Nefertity a Kleopatry, faraona Menkaurea s chotí a běžící spartské dívky.

¹⁵ *Dějepis 6*. Zobrazen faraon Tutanchamon s manželkou, zařazen pohřební portrét egyptské dívky, Kleopatry jako bohyně Hathor, Praxitelova Afrodita, portrét manželky H. Schliemanna a několik vyobrazení ženského oděvu.

¹⁶ V *Dějepis 7* nalezneme znázornění svatební hostiny Elišky Přemyslovny a Jana Lucemburského. V obou učebnicích (*Dějepis 11a* *Dějepis 7*) je zařazeno vyobrazení Jany z Arku před popravou. Ve středoškolské učebnici si může žák prohlédnout i korunu langobardské královny Theodolindy.

způsobu odívání za renesance a baroku, byť s důrazem na módu urozených žen. Zařazují některé reprodukce uměleckých děl zpodobňujících ženské postavy, ať už konkrétní či anonymní. Marně bychom zde hledali údaje o všedním životě většiny žen, o jejich postavení v rodině a v manželství, či o jejich zaměstnání. Dovídáme se pouze, že dívky ze šlechtických a měšťanských rodin narozdíl od venkovanek nezůstávaly nevzdělané.¹⁷

Díly učebnic věnované dějinám novověku přinášejí relativně nejvíce informací o ženách minulosti, opět především v kontextu politických dějin. Jejich množství vyplývá ze skutečnosti, že v tomto období vládly Marie Terezie, Kateřina Veliká a královna Viktorie. Zmínky o ženách v roli manželek významných politických představitelů, nejen panovníků, jsou náhodné, stručné a nacházíme je výhradně v doplňujícím textu, často ikonickém. Připomíná se změna pohledu na ženu vlivem romantismu, růst zaměstnanosti žen, obory jejich činnosti a především na příkladu sufražetek úsilí o zrovnoprávnění s muži. Na stránkách učebnic se objevují nové kategorie žen, žena umělkyně a žena vědkyně, druhá je důsledně ztotožněna s Marií Curie-Sklodowskou. Opomenuta nezůstává ani ženská móda, od rokokové přes biedermeier po secesní. Informace o společenském postavení žen jsou sporadické, o pozici ženy v rodině se nic nedozvíme. Rovněž mezi ikonografickými prameny převažují portréty panovnic, případně manželek panovníků, a pak vyobrazení dobové módy.¹⁸

3. Genderová tematika z nejnovějších dějin

Vzhledem k preferenci problematiky nejnovějších dějin v kurikulárních dokumentech pojednáme o tomto časovém úseku samostatně a poněkud důkladněji. Překvapivě poslední díl středoškolské učebnice věnovaný nejnovějším dějinám je na informace o ženách velmi skoupý, přestože se právě ve 20. století jejich postavení změnilo nejvýrazněji. Poněkud plastičtější obraz poskytují učebnice určené mladším žákům, budeme tedy věnovat pozornost především jim.¹⁹ Přesto i zde jsou odkazy velmi útržkovité, omezující se na jednotlivé věty či části vět. Posuďme z následujících ukázek.

Jako důsledek války je kritický nedostatek zboží objasněn formulací, že „hospodyně ani na lístky nedostaly vše potřebné“. Zavedení všeobecného volebního práva v Československu není uvedeno (vyplyne však z kontextu jiných údajů), ale cituje se zde zákon na ochranu práce žen a dětí.²⁰ Z dalších kusých odkazů nalezneme v odstavečku o životním stylu informaci o módních trendech 20. let, díky nimž se „dámám zkrátily sukně a vlasy“.²¹ Pouze vyjmenovány jsou některé české herečky meziválečného období.²²

Pracovní nasazení žen za protektorátu si pozorný čtenář uvědomí až při charakteristice poválečného vývoje z konstatování zvýšení mezd žen a jejich návratu z nuceného pracovního

¹⁷ V *Dějepis II* Dáma s hranostajem, portrét královny Alžběty, španělské infantky Margarity, Marie Ernestiny z Eggenbergu a Rembrandtův ženský akt. V *Dějepis 7* reprodukce Mony Lisy, vyobrazení renesanční a barokní šlechtické módy.

¹⁸ Po dvou portrétech Marie Terezie a Viktorie, po jednom Kateřiny Veliké, Karoliny Augusty a Alžběty Bavorské. Viz *Dějepis 3* - V učebnici ZŠ dva portréty Marie Terezie, dále vyobrazení Marie Antoinetty, Josefíny a Viktorie. Zde ale nalezneme i podobnění Boženy Němcové a Marie Curie. Viz *Dějepis 8*.

¹⁹ *Dějepis 9*.

²⁰ Tamtéž, s. 11.

²¹ Tamtéž, s. 19.

²² Hana Kvapilová, Eva Vrchlická, Leopolda Dostálová, Zdenka Baldová, Olga Scheinpflugová. Tamtéž, s. 38.

nasazení do domácností.²³ Představena je ženská oběť politických procesů 50. let - Milada Horáková.²⁴

Rozsahem nejdelší pojednání o postavení žen nalezneme v kapitole Kult pracujících. Zdůrazňuje se zde rostoucí zaměstnanost žen a obory jejich uplatnění. Je představen „ideál pracující ženy, podporované státem v péči o děti a domácnost“. Konstatuje se rovněž počátek procesu feminizace školství, kultury, správy a zdravotnictví, posílení rodinného rozpočtu příjmem žen a růst počtu absolventek středních a vysokých škol, což prý „odpovídalo komunistickému pojetí rodiny a úlohy emancipované ženy v ní“. ²⁵ Na jiném místě učebnice pak navazující informace doplňuje, že ženám „ani socialismus nezaručil slibovaná rovná práva, jejich platy byly nižší než platy mužů ve stejné kategorii a vzhledem k nízké úrovni služeb a neustálým nedostatkům v zásobování měly mnohem menší množství volného času. To se nepříznivě odráželo na situaci rodiny a přinášelo problémy při výchově dětí.“²⁶

Využili jsme citací příslušných pasáží, neboť jde v podstatě o ojedinělý případ, kdy se autoři pokoušejí charakterizovat dobovou společenskou roli žen a neomezují se pouze na vybranou skupinu, vesměs reprezentantek umění. Vzhledem k soustředění učebnice určené mladší populaci větší měrou na české, respektive československé dějiny bychom zde marně hledali jména evropských i mimoevropských političek.

Obohacení ženské tematiky ve středoškolské učebnici je zajištěno vyšší frekvencí ikonografických pramenů, výjimečně i dokumentů, a větším počtem jmenovaných zástupkyň světa umění a politiky.²⁷ Nejvíce prostoru je v knize vyhrazeno britské premiérce, dokonce na dvou místech učebnice, s poměrně podrobnou charakteristikou její politiky. Autoři překvapivě nezařadili portrét političky.²⁸ Informace o všedním životě žen zcela chybí.

4. Ženské osobnosti zařazené v dějepisných učebnicích

Představu o jejich v řadě případů spíše náhodném než záměrném výběru si učiníme z příložené tabulky. V rámci objektivit jsme u jednotlivých časových period zdůraznili ty ženské postavy, jimž je věnována systematická pozornost (v tabulce vyznačeny tučným písmem). Významné osobnosti období starověku jsou ve větším počtu zastoupeny pouze v učebnici středoškolské, text určený mladším žákům se omezuje jen na egyptskou královnu Kleopatru. V dílech mapujících středověké dějiny už nezaznamenáváme žádný rozdíl ve výběru osobností české minulosti (v obou 16 jmen), pouze v kvantitě informací o jednotlivých z nich. Rovněž historické postavy cizí jsou dotčeny v učebních materiálech obou stupňů jen výjimečně, s jednoznačným důrazem na Janu z Arku. Výraznější diference je patrná při srovnání žen raného novověku nabízených žákům a středoškolákům (20 a 8), přičemž vesměs jde o odkazy v rámci doplňujícího textu nebo ikonografických pramenů, v nichž primární funkci představuje představení dobové módy prostřednictvím portrétů významných šlechticů. Výběr ženských postav v učebnicích dějin novověku a nejnovějších dějin je na

---

²³ Tamtéž, s. 93-4.

²⁴ Tamtéž, s. 110.

²⁵ Tamtéž, s. 113-114.

²⁶ Tamtéž, s. 122.

²⁷ *Dějepis 4*.

²⁸ Tamtéž, s. 162, 185-6.

obou úrovních shodný s tím, že ve středoškolských textech jsou přidána další jména a jejich počet se tak zvyšuje zhruba na dvojnásobek. Logiku postrádáme u zástupkyň oblasti umění.

ženské postavy českých dějin	ženské osobnosti obecných dějin	ženské postavy českých dějin	ženské osobnosti obecných dějin
	Hatšepsovet		Kleopatra
	Nefertiti		
	Kleopatra		
	Aspasie		
	Sapfó		
	Livia Drusilla		
	Dido		
Ludmila	Theodolinda	Libuše	
Drahomíra	Jana z Arku	Ludmila	Jana z Arku
Dobrava	Juliana Tverská	Dobrava	
Božena		Mlada	
Jitka		Judita	
Eliška Rejčka		Anežka	
Anna Přemyslovna		Jitka	
Eliška Přemyslovna		Eliška Rejčka	
Blanka z Alois		Anna Přemyslovna	
Anna Svidnická		Eliška Přemyslovna	
Anna Falcká		Blanka z Valois	
Eliška Pomořanská		Anna Svidnická	
Anežka		Anna Falcká	
Zdislava z Lemberka		Eliška Pomořanská	
Žofie		Alžběta	
Johana z Rožmitálu		Johana z Rožmitálu	
Anna Jagellonská	Cecilie Gallerniová		Kateřina Aragonská
Kateřina Stradová	infantka Margarita		Anna Boleynová
	Marie Ernestina		Marie Katolická
	Isabela Kastilská		Alžběta I.
	Kateřina Aragonská		Marie Stuartovna
	Anna Boleynová		Marie

	Kateřina Howardov		Anna
	Marie Stuartovna		Marie Medicejsk
	Alžbta I.		
	Anna Dnsk		
	Alžbta		
	Anna Stuartovna		
	Markta z Valois		
	Anna Rakousk		
	Louisa de Valerire		
	M. de Montespan		
	Natalia Naryškina		
	Žofie		
	Olympia Mancini		
učebnice SŠ	učebnice SŠ	učebnice ZŠ	učebnice ZŠ

ženské postavy eskch dějin	ženské osobnosti obecnch dějin	ženské postavy eskch dějin	ženské osobnosti obecnch dějin
Marie Terezie	Kateřina Velik	Marie Terezie	Kateřina Velik
Isabela Parmsk	Marie Antoinetta	Eleonora Kounicov	Marie Antoinetta
Eleonora Windischgrtzov	Josefina	Eleonora Windischgrtzov	Josefina
Eleonora Kounicov	Marie Louisa	Božena Nmcov	Viktorie
Karolina Augusta	Elisa	Marie Riegrov	Marie Skłodowska
Božena Nmcov	Karolina	Žofie Chotkov	
Alžbta Bavorsk	Viktorie		
Charlota Garrigue	Evženie		
Žofie Chotkov	Augusta		
	George Sandov		
	Emily Davidsonov		
	Marie Skłodowska		
Marie Pujmanov	Virginia Woolfov		Jacqueline Kennedyov
Eva Vrchlick	Gertruda Steinov	Eva Vrchlick	

Hana Kvapilová	Marilyn Monroe	Zdenka Baldová	
Leopolda Dostálová	Simone de Beauvoir	Olga Scheinpflugová	
Zdenka Baldová	Joan Baezová	Toyen	
Toyen	Raisa Gorbačovová	Hana Benešová	
Olga Scheinpflugová	Indíra Gándhiová	Milada Horáková	
Jiřina Šejbalová	Margaret Thatcherová	Hermína Týrlová	
Ljuba Hermanová		Věra Chytilová	
Anna Pollertová		Vlasta Chramostová	
Marie Švermová			
Hana Benešová			
Milada Horáková			
Věra Chytilová			
Olga Havlová			
Martina Navrátilová			
učebnice SŠ	učebnice SŠ	učebnice ZŠ	učebnice ZŠ

5. Ženy a muži na fotografiích zařazených v učebnicích nejnovějších dějin

Jaké mimotextové prostředky a v jakém množství jsou využívány k přiblížení „ženské historie“ v učebnici určené mladším žákům? Z celkového počtu 149 fotografií, které doplňují výkladový text pojednávající o vývoji světa od vypuknutí první světové války a na nichž jsou zachyceni lidé, pouhé dvě představují výhradně ženy. První z nich je momentka z procesu s Miladou Horákovou, druhou pak záběr ošetřovatelek v jeslích, dokumentující rostoucí zaměstnanost žen v poválečném období. Na dalších dvou až třech desítkách fotografií bychom sice ženské postavy vyzorovali také, ale jen výjimečně se jedná o konkrétní osobnosti žen.²⁹ Polovina záběrů, na nichž můžeme spatřit i ženské postavy, se dotýká problematiky každodenního života.

Při analýze ikonografických pramenů, zařazených ve středoškolské učebnici, zarazí především opakování čtyř desítek fotografií a plakátů, které byly nabídnuty autorem už mladší populaci. Pokud by tyto materiály byly použity k opakování znalostí získaných na základním stupni, nebo pro nácvik dovedností vyšší úrovně, bylo by to odůvodnitelné. Středoškolský dějepisný kurz by měl pracovat jak s odlišnými ikonografickými prameny, s dokumenty náročnějšími na analýzu, tak především by měly být využívány v jiné funkci než výhradně ilustrační. Takováto příležitost však zůstala nevyužita.

²⁹ V těchto případech jde o manželky prezidentů, Hanu Benešovou a Jacqueline Kennedyovou, aniž by však byla uvedena jejich křestní jména. Rovněž pod snímkem z divadla Semafor jsou jmenováni pouze tvůrci divadla, nikoliv další členové souboru, tedy ani spodobně zpěvačky. Naproti tomu v další fotodokumentaci uměleckého prostředí je mezi čtyřmi aktéry tzv. bytového divadla období normalizace připomenuta také herečka Vlasta Chramostová.

Z 208 fotografií, které tvoří součást prezentace učiva a na nichž jsou zachyceni lidé, nalezneme ženy na zhruba 14% z nich. Ještě výraznější nepoměr zjistíme porovnáním počtu zařazených portrétů významných mužů a žen. Na deseti ze 110 takových záběrů jsou i ženy (9%), samostatně pouze na třech.³⁰ Nejvyšší zastoupení žen připadá opět na fotodokumentaci každodennosti. Mnohé z těchto záběrů působí velmi emocionálně. Dvě ženské postavy umocňují tragédii historických událostí,³¹ výběrem dalších se autorům nechtěně podařilo vyvolat dojem politické nevzdělanosti a snadné manipulovatelnosti právě ženské části společnosti.³² Jistě by v těchto případech stálo za to předložit žákům podněty k zamyšlení. Žena na snímcích z všedního života však symbolizuje také vyspělost dobového životního stylu.³³

6. Srovnání se zahraničními učebnicemi

Typickým znakem rakouských dějepisných učebnic³⁴ je koncentrace informací o ženách v rozsáhlých celcích, což usnadňuje orientaci. Využívá se tematických dvojstran, ale i případových studií. V jednotlivých řadách je ženské tematice věnována rozdílná pozornost, v některých případech je tato problematika přesouvána do rámce samostudia, k němuž jsou poskytnuty potřebné pramenné materiály. Nejdůkladněji se autoři zabývají postavením žen v současné společnosti. Důvodem může být integrace předmětu s občanskou výchovou. Ženy jsou minimálně prezentovány v roli manželek státníků či političek, akcentován je jejich všední život. Některé rakouské řady učebnic obsahují bohatší spektrum poznatků a postřehů o ženách než učební materiály německé, kterým se jinak podobají.

Podobně německé dějepisné texty³⁵ zařazují tematické dvojstrany i obsáhlejší pasáže, jejichž prostřednictvím přibližují genderovou tematiku. Důkladně a s využitím nejrůznějších pramenů verbálních i ikonografických je pojednána problematika druhé poloviny 19. století. K její prezentaci je využíván didaktický aparát obsahující praktické úkoly pro žáky, vycházející z analýzy zařazených dobových pramenů, přinášejících protichůdné názory. Z pochopitelných důvodů je pozornost soustředěna na ženu období nacionálního socialismu, a pak na rozdílnou pozici ženy v NDR a SRN.

---

³⁰ Milada Horáková, Indira Gándhiová, Marilyn Monroe. Kromě čtyř „prvních dam“ na dalších snímcích nalezneme Jiřinu Šejbalovou a Ljubu Hermannovou s jejich hereckými partnery.

³¹ Na jednom snímku z těchto snímků je zachycena starší židovská žena s povinným označením Davidovou hvězdou, ubírající se na shromaždiště před transportem, na druhém momentkou ženy plačící nad hrobem je dokumentována nepříliš časově vzdálená tragédie války v Bosně a Hercegovině.

³² Foto starších slovenských žen, vítajících roku 1938 v Ružomberku Andreje Hlinku v doprovodu jednoho z vůdců SdP K.H. Franka. Druhá momentka dvou slovenských stařenek s fotografiemi Vladimíra Mečiara na předvolebním mítinku roku 1994 je alespoň okomentována širokou popularitou tohoto slovenského politika.

³³ Ženy v automobilu vyráběném v roce 1927, západoevropská rodina na počátku 50. let - matka sedící s dětmi u televizoru.

³⁴ Gerhard HUBER - Erlefried SCHRÖCKENFUCHS, *Einst und heute 5-8*. E. Dorner, Wien 2000-2002. - Alexander POKORNY und Kol., *Durch die Vergangenheit zur Gegenwart*. Veritas-Verlag, Linz 2000-2002.

³⁵ *Anno 3*. Von der Französischen Revolution bis zum Ersten Weltkrieg. (Hrsg. von Bernhard ASKANI und Elmar WAGENER) Westermann 1996. - *Anno 4*. Das 20. Jahrhundert. (Hrsg. von Bernhard ASKANI und Elmar WAGENER) Westermann 1997. - *Das waren Zeiten 3*. Geschichte Sekundarstufe I. (Hrs. Dieter Brückner) C.C. Buchner 1998. - *Das waren Zeiten 4*. Geschichte Sekundarstufe I. (Hrs. Dieter Brückner) C.C. Buchner 1999. Viz rovněž Radka MENDROKOVÁ, *Historie ženy*.

Ve francouzských učebnicích určených nižšímu stupni vzdělání (collège)³⁶ nalezneme četné zmínky o ženách, avšak nepodávají komplexní obraz problematiky. Podobně jako v českých učebnicích celým textem prolíná téma manželek panovníků. Akcentován je boj za volební právo, dokumentovaný bohatým ikonografickým materiálem. Hlavním genderovým tématem středoškolských učebnic (lycée),³⁶ pojednaným vždy na několika stranách, je proměna postavení žen ve druhé polovině 20. století. Důraz je kladen na informace o vzdělání, zaměstnanosti žen, mnoho se dovídáme o změnách ve struktuře rodin. Problém boje za legalizaci umělého přerušování těhotenství považují autoři za důležitý a vnímají ho jako zásadní zvrat v ženské cestě k rovnoprávnosti. Všechna probíraná témata jsou vždy doplněna množstvím ikonografických pramenů. Výklad se soustřeďuje více na obecné problémy, proto odkazy na konkrétní ženské aktéry nacházíme sporadicky.

7. Deficit českých dějepisných učebnic při prezentaci genderové tematiky

Současné české dějepisné učebnice mají tedy stále značné rezervy v prezentaci ženské tematiky, i když je patrná jistá snaha postihnout proměnu společenské role žen, jak ostatně vyplynulo z předchozího textu. Souvisí to se stále nedostatečnou pozorností věnovanou problematice každodennosti. Přetrvávající stereotypní výběr ikonografických pramenů jistě není záměrným opomíjením žen, ale autory zřejmě při volbě příkladů vůbec nenapadlo zohledňovat tento aspekt. I v tomto směru učebnice vycházejí z u nás obvyklého úzu. Jiné prostředky prezentace, jako kupříkladu úryvky z memoárů významných ženských postav, ze vzpomínek pamětnic jak na klíčové okamžiky jejich života, tak na jejich možnosti vzdělání, rodinné prostředí, v němž vyrůstaly, rozdělení rolí v rodině, zkrátka na nejrůznější stránky všedního života v minulosti, se v českých učebních materiálech pro přiblížení historie žen doposud vůbec nevyužívají. Důvody lze hledat v úvodu zmíněném deficitu editorských počinů, které by tyto možnosti rozšiřovaly. Nevyužívá se však ani existující memoárová literatura, ani odborná zpracování, která svým zaměřením na každodennost čtivost zajišťují. Ženská témata nepatří ani k problematice akcentované v aparátu řídicím proces osvojování, ba dokonce tituly knih s touto tematikou nejsou ani doporučovány k samostudiu.³⁷ Celkově lze konstatovat, že české učební materiály obsahují mnohem více konkrétních ženských jmen než učebnice zahraniční. Především jde o ženské postavy z okruhu panovníků či významných politiků, od 19. století i z oblasti umění. Jejich výběr postrádá systematičnost a nedostatečné je odlišení přístupu v učebnicích určených rozdílnému stupni vzdělání.

8. Zahraniční inspirace pro zpracování genderové tematiky

Pojednání genderové tematiky ze starší minulosti nevykazuje velké rozdíly při srovnání dějepisných učebnic českých se zahraničními. Zásadní odlišnost zaznamenáme až při zpracování novověké historie a zejména nejnovějších dějin.

Nejprve si povšimneme některých obsahových možností. Tak kupříkladu v německé učebnici Anno nalezneme nejvíce informací s ženskou tematikou pro období druhé poloviny 19. a počátku 20. století. Přednostní pozornost je věnována ženám - dělnicím, děličím svůj čas mezi

³⁶ Martin IVERNEL, M. a kol., *Histoire, Géographie 5,4,3*. Hatier, Paris 1997-1999. Viz také Dagmar BLAHETOVÁ, *Historie ženy*.

³⁶ Henri BERNARD, *Histoire 2, 1, Terminal*, Magnard, 1996, 1998, 2002. - J. MARSEILLE a kol., *Le monde de 1939 à nos jours*. Nathan 1998.

³⁷ S výjimkou titulů pojednávajících o panovnicích, o ženách a milenkách panovníků.

továrnu a rodinu a postrádajícím jakékoliv volno. Zařazené informace se týkají otázek bydlení, stravy dělnického obyvatelstva, obsáhle se pojednává o „revoluci“ zjednodušující domácí ženské práce. Učebnice však neredukuje odkazy pouze na všední život dělnických rodin. Prostřednictvím bohaté a pestré fotodokumentace srovnává jejich životní podmínky se způsobem života jiných vrstev společnosti, s dělením mužských a ženských rolí v majetnějších rodinách a přibližuje i formy trávení jejich volného času, pochopitelně na příkladu společnosti německé. Stranou pozornosti autorů nezůstala ani oblast vzdělání dívek. Tzv. ženská otázka je představena na samostatné dvojstraně a uvozena výrokem Lidská práva nemají pohlaví. Textová složka je vhodně kombinovaná s četnými ikonografickými prameny i jinými dokumentárními materiály, které poskytují východisko pro řešení konkrétních úkolů.³⁸

Přibližme si některé z nich. Mnohé totiž tematiku také vhodně aktualizují. (Všechny vycházejí z poměrů v předvečer první světové války.)

- Vžijte se do role matky čtyřčlenné rodiny a rozdělte finance na jednotlivé položky.
- Zamyslete se nad situací dnešní zaměstnané ženy a určete oblasti, které zůstávají dodnes problémové.
- Sehrajte scénku na téma: dobře situovaný manželský pár se radí, zda nechá svou dceru studovat.
- Napište dopis německému politikovi, který za úkol ženy označil péči o rodinné štěstí.
- Ved'te spor mezi tehdejší zastánkyní a odpůrkyní ženských práv.

Dějepisná laboratoř využívá tematiky k sehrání scénky. Krátce po vypuknutí války diskutuje sociálnědemokraticky (nacionálně-konzervativně) orientovaná rodina o povinnosti mužů narukovat. Studenti mají vymyslet pokračování rozhovoru. Všechny citované úkoly přispívají k upevnění znalostí žáků, ale prostřednictvím empatie především k pochopení i obtížnějšího učiva.

Jedna z pasáží se dotýká otázky nucené práce za druhé světové války a zdůrazňuje otřesné pracovní podmínky žen z východních obsazených území (objasněny zařazeným dopisem dvou mladých ruských dělnic). K tomuto tématu se vztahuje úkol formulovat žádost o finanční odškodnění za nucené pracovní nasazení jménem bývalé ruské či polské pracovnice.³⁹

Důkladné a systematické objasnění profesního, rodinného i veřejného života žen v minulém století nemá konkurenci v českých učebních materiálech. Výjimečná pozornost soustředěná na genderovou problematiku může být i dobrým východiskem pro zodpovězení řady problémových otázek a úspěšného zvládnutí další Dějepisné laboratoře. V tomto případě má název *Mé století v obrazech* a požaduje se v ní sestavení alba fotografií zaznamenávajících životní osudy ženských příslušnic rodiny v průběhu 20. století.⁴⁰ Podobný způsob upevňování vědomostí by jistě našel patřičnou odezvu i u českých žáků ZŠ.

Rovněž učební materiál navazujícího stupně vzdělání *Das waren Zeiten*⁴¹ poskytuje dostatečné množství informací o životních podmínkách žen a jejich společenském uplatnění. Zatímco *Anno* akcentovala pracovní podmínky dělnic, tzv. Projekt v této učebnici je věnován

³⁸ *Anno 3*, s. 114, 112-113, 130-132, 150-157. - MENDROKOVÁ, R.: c.d., s. 44-46.

³⁹ Tamtéž, s. 114, 120-121.

⁴⁰ Tamtéž, s. 96-97.

⁴¹ *Das waren Zeiten 3. Geschichte Sekundarstufe I.* (Hrs. D. Brückner) C.C. Buchner 1998. - *Das waren Zeiten 4. Geschichte Sekundarstufe I.* (Hrs. D. Brückner) C.C. Buchner 1999.

specifické kategorii zaměstnaných žen, a to služkám v měšťanských domácnostech. Rozbor pramenů by měl zajistit vyřešení v textu zařazených problémových otázek a úkolů.⁴² I zde jsou připomenuty technické novinky, které měly usnadnit práci žen v domácnosti. Čtenáři tohoto materiálu jsou průběžně informováni také o zákonných opatřeních, dotýkajících se ženské a dětské práce.

Kapitolka Ženy se organizují obsáhle pojednává o ženské emancipaci v různých oblastech života a o osobnostech, které ženské hnutí organizovaly. Obtíže přístupu k vyššímu vzdělání jsou i zde dokumentovány názory mužů, tentokrát několika univerzitních profesorů, kteří byli odpůrci studia žen. Úkol žáků spočívá nejen v zodpovězení řady otázek, ale také v sestavení žádosti o pojmenování školy po význačné reprezentantce ženského hnutí.⁴³ Závěrečné pojednání ve třetím dílu učebnice zahrnuje válečná léta. Na třech stranách s využitím různých typů pramenů včetně emotivní korespondence je objasněna jak nová společenská role žen, tak důsledky války pro rodinný život. S „ženskou“ tematikou souvisí projekt Válka a kuchyně.⁴⁴

Meziválečný úsek historie ženské otázky je dokumentován ziskem volebního práva a činností poslankyň v zastupitelských orgánech. Početní zastoupení žen pak mají žáci srovnat s aktuálním stavem v Bundestagu.⁴⁵ Pro poznání všedního života ve Výmarské republice a ve Spojených státech se využívá ikonografických a statistických pramenů, které mají žáci podle instrukcí analyzovat.⁴⁶

Němečtí učitelé mají kromě bohatých textových, ikonografických a statistických pramenů obsažených přímo v učebnici k dispozici navíc i doplňující materiál, zpracováváný speciálně pro potřeby výuky dějepisu k nejrůznějším tématům z historie. Jmenujme alespoň *Sammelband Frauengeschichte* z edice *Geschichte lernen*.⁴⁷ Způsob prezentace „ženských témat“ na stránkách německých dějepisných učebních textů vytváří předpoklad kvalitnějších vědomostí u německé studující mládeže.

Závěr

Analýza českých i zahraničních učebnic s ohledem na genderovou tematiku naznačila jisté rezervy, jejichž vyplnění by nebylo obtížné. Dosavadní nesystematičnost pojednání o ženské tematice by mohla být překonána využitím jiných typů pramenů, ikonografických, statistických, ale i textových, působivě dokumentujících tuto problematiku. Nedomníváme se, že by „ženské tematice“ muselo být nutně věnováno hned několik stran jako v učebnicích německých či rakouských. V řadě případů už uváženější výběr ikonografických pramenů by nepoměr zmínil, ale největší možnosti spatřuji ve využití didaktického aparátu. Absence otázek a úkolů souvisejících s rolí žen v minulosti sugeruje její malou závažnost. Další příležitost nabízejí instrukce k samostatnému studiu, ať už máme na mysli odkazy na příslušnou literaturu či nejrůznější projektové úkoly obdobného charakteru, s jakými jsme se setkali na stránkách německých textů. Naopak pozitivum českých dějepisných učebních

⁴² *Das waren Zeiten* 3, s. 38-44, částečně rovněž s. 45-47 a 52-54.

⁴³ Tamtéž, s. 84-85.

⁴⁴ Tamtéž, s. 126-130.

⁴⁵ *Das waren Zeiten* 4, s. 30-32.

⁴⁶ Tamtéž, s. 44-47, 62-64.

⁴⁷ *Geschichte lernen* Heft 86 (2002). - Kromě řady odborných pojednání o gendrové tematice v dějepisném vyučování, publikovaných na stránkách odborného tisku existuje i knižní publikace Brigitte DEHNE, *Gender im Geschichtsunterricht. Das Ende Zyklopen?* Wochenschau Verlag, Schwalbach/Ts 2007.

materiálů spatřuji ve větším zastoupení konkrétních ženských osobností z různých sfér lidské aktivity. Podmínkou jejich funkčního zařazení je uváženější výběr s respektováním odlišností dvou stupňů historického vzdělávání. Rovněž dosud v českých učebních textech výjimečné zařazení životních příběhů některých významných žen může být velmi motivující. Výraznější zastoupení problematiky každodennosti, zejména v učebnicích určených mladším žákům, by poskytl atraktivní témata, která v nich doposud buď zcela chybí, nebo jsou pojednána jen výjimečně. Je to výzva především pro tvůrce nových dějepisných učebnic. Podobnou roli mohou sehrát i pomocné učební materiály. Doufejme, že stávající dva díly Průvodce všedním životem ve starověku a středověku⁴⁸ brzy naleznou pokračovatele a stanou se učiteli i jejich žáky vyhledávaným doplňkem učebnicové produkce.

---

⁴⁸ Petr CHARVÁT, *Průvodce všedním životem ve starověku*. SPL-Práce, Praha 2002. - Lýdie PETRÁŇOVÁ, *Průvodce všedním životem ve středověku*. SPL-Práce, Praha 2006.

